

A turizmusföldrajz rendszertani helye és főbb kérdései a földrajztudományban¹

A turizmusföldrajz elméleti alapjaihoz

AUBERT ANTAL²

Abstract

Contribution to the theoretical foundations of geography of tourism

The main aim of the study is to clarify the place of tourism in the system of the science of geography and the review of the main methodical instruments/methods and spatial categories.

The study thoroughly deals with the relation system of geography and tourism with the review of international and domestic research history. It ascertains that tourism as a phenomena can only be approached in a complex way and highlights the importance/role of geography out of the disciplines. This science history research though draws the attention on that the science of geography could not achieve or keep its prestige adequately so far in the „competition of disciplines.” The German geography made it to the furthest in this respect where tourism was defined as an interdisciplinary science de facto they acknowledged tourism with the social sciences as a discipline. This process could not come along neither in the French nor in the English speaking areas and it is also similar in Hungary. The importance of the domestic geography of tourism within geography in respect of taxonomy and scientific representation can also be found in the periphery.

The study schematically reviews the methods and spatial aspects of tourism research. Due to the size limits it primarily draws the attention to the geographical explanation and to the linking points of research with maps and flowcharts. The accession cycle modell of tourism regions and its contradictions lead to the problematics of globalisation-regionality-locality of which representative/carrier is tourism. In the competition of destinations the geographical approach, analyses are the stronghold of our discipline deriving from the complexity of the phenomena, of which competent validation of perspective belongs to the recent tasks.

---

¹ A tanulmány a T 038282 számú OTKA pályázat támogatásával készült.

² Tanszékvezető egyetemi docens, PTE TTK Földrajzi Intézet 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

A geográfia helye és szerepe a turizmus kutatásában

A turizmus fejlődéstörténete a 19–20. sz. fordulóján ráirányította egyes kutatók és tudományterületek figyelmét e jelenségre. A földrajztudomány már ekkor elkülönítette a turizmust mint kutatási területet (HETTNER, A. 1902). Napvilágot látnak az első utazási kézikönyvek és kalauzok. Valójában az 1930-as évtizedben jelennek meg azok a földrajz- és a közgazdaságtudományi elemzések, amelyekhez később egyre több társtudomány is csatlakozott.

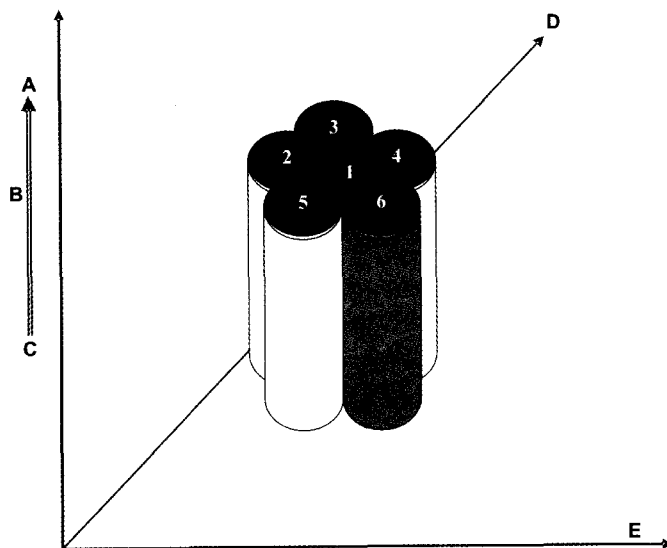
Az egyik legismertebb szakmai folyóirat, az *Annals of Tourism Research* elemezte az 1974–1986 között a folyóiratban megjelent 229 tanulmány tudományterületi gyakoriság szerinti rangsorát. Ennek alapján a tanulmányok között 53 volt földrajzi, 45 antropológiai, 33 közgazdaságtani, 16 szociológiai, 12 pszichológiai jellegű, a többi tudomány ennél csekélyebb arányban képviseltette magát a folyóiratban.

A német geográfia viszonyulása a turizmus jelenségéhez

A turizmusföldrajz rendszertani helyét a földrajztudományon belül POSER, H. (1939) különítette el először, majd CHRISTALLER, W. (1955) ágazati földrajzként besorolta a többi gazdaságföldrajzi ágazat közé. A földrajz sok impulzust kapott a berni, a sankt galleni és a bécsi közgazdasági iskoláktól, amelyek ma is a turizmus kutatásának jelentős bázisai (HUNZIKER, W.–KRAPF, K. 1942; BERNECKER, P. 1955; KRIPPENDORF, D. 1975; KASPAR, C. 1982). A közlekedési földrajzhoz erősen kötött turizmusföldrajz szemléleti megközelítésére nagy hatással volt a müncheni iskola (RUPPERT, K.–SCHAFFER, F. 1969; RUPPERT, K.–MAIER, J. 1970; RUPPERT, K. 1975; GRÄF, P. 1981, MAIER, J. 1982), amely kutatási irányzat a szociálgeográfián belül értelmezte a turizmust mint rekreációs alapfunkciót (1. ábra). E kutatások a szabadidő-aktivitás földrajzi tereinek kialakulására, azok struktúrájára, a településhálózaton belüli értelmezésére terjedtek ki.

A fogadóterületek elemzését hangsúlyozza OESTREICH, H. (1977), a szociológia bevonásának szükségességét KEMPER, F.-J. (1978). A kutatásokban megjelenő részdiszciplínák egyre bővültek, egy felosztás szerint a következő tudományterületek az érintettek (JURCZEK, P. 1981):

- pedagógia (a turizmus tanításának szükségessége, animátorképzés),
- közgazdaságtudomány (költség-haszon elemzés, marketing...),
- pszichológia (motivációkutatás, reklámhatékonyság, a turisták kiszolgálásának pszichikai felkészítése...),
- orvostudomány (a különböző szabadidő-aktivitások hatásai az emberi szervezetre),
- politikatudomány (belső stabilitás, külpolitikai image),

1. ábra. Alapfunkciók a földrajzi térben (KAMINSKE, 1981. alapján). – 1 = lakni, élni valahol; 2 = dolgozni valahol; 3 = közösségben élés és átörökítés; 4 = önmaga ellátása; 5 = önképzés; 6 = rekreálódás. A = turisztikai település, B = utazás, C = települési szint, D = alapvető életfunkciók, E = belső motiváció

Basic functions in the geographical space. (after KAMINSKE, 1981). – 1 = living; 2 = working; 3 = community and inheritance; 4 = services; 5 = education and training; 6 = recreation. A = settlement designated to tourism; B = travel; C = settlement level; D = basic life functions; E = internal motivation

- jogi tudományok (normatív paraméterek az utazás, a tartózkodás idejére),
- kultúraantropológia (identitáskutatás és tudat),
- vallástudomány (eltérő vallások és szokásrendszerek ismerete, hatása),
- nyelvtudományok (kommunikáció, speciális kiadványok a turisták számára),
- sporttudományok (szabadidő-aktivitások szakszerű ismerete és alkalmazása a turizmus területén),
- területi tervezés, urbanisztika (terület- és településfejlesztés, szabadidőterek és létesítmények).

A földrajzi és az említett tudományterületek kutatási irányzatainak összefonódása az 1980-as évtizedben felerősödik, a turizmusföldrajzon belül megjelennek a klasszikus természetföldrajzi szociálgeográfiai és közlekedésföldrajzi orientáltságú alapművek mellett a társadalmi struktúra-analízisek mind a

küldő, mind a fogadó területek szempontjából, a közösségi elvárások elemzése a szabadidőterek térdimenzióit illetően, a területfejlesztés és a turizmus kapcsolódási pontjainak vizsgálata (BECKER, CHR. 1982; STEINECKE, A. 1983).

A földrajz jelentőségét látatja a turizmus rendszerének definiálása kapcsán LEIPER (1981): „A turizmus egy öt elemből álló és a szélesebb környezettel kölcsönhatásban lévő nyílt rendszer, amelyeknek elemei a következők: a turisták adják a dinamikus elemet; a kibocsátó terület, a tranzit út és a fogadóterület adják a három földrajzi elemet; végül a turizmus szektor a gazdaságát. Mind az öt elem funkcionálisan és térbelileg rendezett és kölcsönhatásban van fizikai, technológiai, társadalmi, kulturális és politikai tényezőkkel. A dinamikus elemet az utazó személyek képezik, akiknek az utazása bizonyos mértékig szabadidőn alapul és otthonuktól távoli, időleges, legalább egyéjszakás tartózkodással jár.”

A tömegturizmus rohamos térbeli terjedése, a fejlettség- és kultúra szempontjából merőben eltérő régiók kapcsolódása a turizmuson keresztül a kutatásokat is determinálta. Előtérbe kerültek a turizmus környezeti hatásait elemző (DREYER 1996; KÖHN 1997), az ökoturizmussal és a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos (KERN, M. 1995) kutatások, amely témákat a turizmus világszervezetei (WTO, WTTC) szintén központi kérdésnek kezelnek. Az ökológiaailag erősen érintett térségek nagy része a harmadik világban található (DOUGLAS, J.E.; DENZLER 1995; GRÜNDLING, L. 1997), vagy a fejlett világ tengerpartjait és hegyvidékeit (GRENON, M.–BATISSE, M. 1991; LORCH 1995) érinti. A turizmus társadalmi hatásainak vizsgálata a turisták motivációkutatásán keresztül (MILL, R.–MORRISON, A. 1985; OPASCHOWSKI, H.W. 1988) a fogadóterületek kulturális identitástudatának érintettségéig (THIEM, M. 1994; PÖTTLER, B. 1994) terjednek.

A francia geográfia és a turizmusföldrajz

Franciaország súlya a világ és Európa turizmusában közismert, jelentőségéhez képest a francia geográfia mégis későn definiálta mint részdiszciplínát. A kezdetek az 1930-as évekre nyúlnak vissza, amikor Le LANNON és CHOLLEY visszanyúlva VIDALig a turizmust a regionális földrajzhoz köti. CAPOT-REY, M. (1947) a turizmust a városi civilizációk reakciójaként értelmezi, CHABOT, G. (1957) a város-vidék turisztikai kapcsolatrendszerét tematizálja.

Az 1960-as években fordul intenzívebben a geográfia a turizmus felé, 1990-ig mintegy 20 disszertáció fémjelzi ezt az időszakot. Témaválasztásuk a gyógyturizmustól a nemzeti parkokon keresztül a vidéki turizmusig, a tengerparti és magashegységi régiókig terjed. Az 1990-es tovább bővül a szociálgeográfiai aspektusok (MATTEUDI, E. 1992) bevonásával a fogadóterületek elemzése. A tengerparti (ASTRUC, J. 1995), a vidéki (DELIGNERES, V. 1997) a magashegységi turizmus továbbra is kiemelten szerepel a kutatásokban. Megindult más országok és régiók vizsgálata, előtérben a harmadik világgal. Megjelentek az első

modellek a turisztikai régiók életciklusáról (MIOSSEC, J.-M. 1996), a geográfia és a turizmus kapcsolatrendszeréről (CAZES, G. 1992; DEWAILLY, J.-M.–FLAMENT, E. 1993). A kutatási témák tovább differenciálódnak, középpontban a harmadik világgal, a környezeti kérdésekkel (BESAANCENOT, 1990), a közlekedéssel (WACKERMANN 1993) és a területfejlesztéssel (DEWAILLY, J. 1990).

A kutatások gazdagodásával a diszciplína újragondolása is szükségesé vált, KNAFOU, R. (2001) három tisztázandó kérdéskört vet fel:

1. Hogyan válik egy település turisztikai céltelepüléssé?

– A tradicionális elemzések a földrajzi vonzerőket hangsúlyozzák,

– Az előző állásponttal szemben a szociokulturális szempontokat emelik ki, amelyek képesek a vonzerőket aktivizálni.

– Az előző két felfogást integrálja, hangsúlyozza az érintett szereplők együttműködését a vállalkozók-helyi önkormányzat, civil szerveződések-állam között.

2. A turizmus hatásainak vizsgálata a szabadidő-terekre

Korán megjelent a francia geográfiában a fejlődő országok kapcsán. Kritikus publikációk egész sora született a globalizációs folyamat hordozójaként definiált turizmus és a tradicionális társadalmak szembeállításával. Ehhez járultak a környezeti problémák (ESCOURON 1993; MICHAUD 1992). A hatásvizsgálatok átnyúlnak a szociológia területére is a helyi társadalom átalakulásának elemzésekor (CAZES, G. 1992; DEWAILLY, J.-M.–FLAMENT, E. 1993).

A francia geográfia számára továbbra is probléma a turizmus mint jelenség (fenomén) megragadása, elemzése, meghatározása a maga – térben és időben dinamikusan változó – valóságában. Bármely definícióból is indul ki, eljut a különböző, tematizált célterületig, elnevezésük is igazodik ehhez (vallási turizmus, sportturizmus). Más szerzők a tércategóriákból indulnak ki, így álláspontjuk szerint a turizmus elsősorban városi (POITER-CAZES 1996, 1998), vagy vidéki (BETEILLE 1996) terekre tagolódik. Az előzőeket kritizálva sokan úgy látják, hogy a turizmus „átmetsz” több diszciplínát, így azok kutatási módszerei sem nélkülözhetők, középpontba állítva a primer kutatásokat (LAZZAROTI, O. 2000).

A fentiek jól mutatják a geográfia helyzetét, a turizmus egy specifikus földrajzi jelenség, amelyet specifikus vizsgálati módszerekkel lehet „tetten érni”. Ha ezt nem tesszük, figyelmeztet KNAFOU, R. (1997), előfordulhat, hogy a turizmus leszakad a geográfiáról, és egy tágabban értelmezett, a területi kutatásokkal foglalkozó új diszciplínában találja magát.

Az angolszász geográfia és a turizmusföldrajz

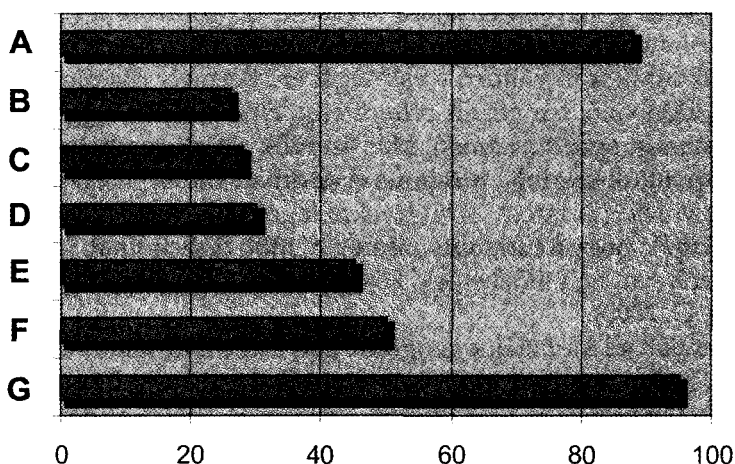
Az angol-amerikai turizmuskutatás erősen piacorientált, ökonómiai/szociológiai szemléletű, jelentős képviselőinek turizmusföldrajzi művei is

ezt tükrözik (ASHWORTH, G.–HAAN, T.Z. 1986, 1988; LUNDBERG, D.E.–LUNDBERG C.B. 1993).

A turizmusföldrajz a kutatási területeken önállóan szerényen van jelen, a geográfiai szempontok többnyire az ökonómiai elemzésekbe épülnek be, főként a szerkezetváltással összefüggő térbeni konzekvenciák levonásakor. Újabban a térinformatikai szempontok előretörésével a különböző monitoring-rendszerek alkalmazásával (Kanadában a TSA) a WTO érdeklődését is felkeltették.

Ha megvizsgáljuk a tudományos disszertációk témaköreit (2. ábra), a szűken értelmezett földrajzi dolgozatok száma a 375 disszertációból összesen 50. A főbb témakörök betekintést nyújtanak a vizsgált területekre, amelyek az alábbiak:

- örökség turizmus,
- turizmus a periférikus régiókban,
- a desztinációk kínálat- és keresletelemzése,
- fenntartható fejlődés, különös tekintettel a harmadik világra,
- a kereslet térbeni eloszlásának sajátosságai (hely-idő analízis),
- a desztinációk imázskutatása (mental maps),
- a regionális tervezéshez kapcsolódó tanulmányok (1. táblázat).

2. ábra. Disszertációk a turizmus témaköréből (USA és Kanada) 1987–2000 között, db. (MEYER-ARENDE, 2001 alapján). – A = egyéb diszciplínák; B = közgazdasági; C = történelmi; D = üzleti; E = antropológia; F = földrajz; G = rekreáció

Doctoral theses related to tourism prepared in the USA and Canada between 1987 and 2000 (pieces, after MEYER-ARENDE, 2001). – A = other disciplines; B = economy; C = history; D = business; E = anthropology; F = geography; G = recreation

1. táblázat. A turizmusföldrajz kutatási területei Észak-Amerikában

Kutatási területek	Módszer, leírás
Az észlelhető szabadidő-források kutatása	A társadalmi csoportok szabadidő-eltöltésének elemzése
Részvétel a szabadidő-el-töltésben és az üdülésben	Azon hatótényezők vizsgálata, amelyek motiválják az utazási döntést, aktivitást, ill. azok, amelyek egy részét elvetik
Városi turizmus	A szabadidő analízisa és a motivációs hierarchia kutatása; magatartás/viselkedéskutatás a turizmus centrumtelepülésein
Szabadidő-terek kutatása	Környezetorientált típus vizsgálatok a turizmus célterületein
Turizmusfejlesztés	Turizmusfejlesztés, mint a regionális gazdaságfejlesztés egyik eszköze különböző fejlettségű gazdasági terekben
A fogadó/célterületek fejlődési dinamikájának elemzése	A fogadóterületek turizmusa változásának szabályszerű életciklus-görbéje, ill. annak befolyásolási lehetősége
A turizmus közlekedés-földrajza	A helyi tényezők sokoldalú térbeli vizsgálata a belső-, és a nemzetközi turizmusban
A turizmus hatásai	Felmérések a vendégfogadó-vendég helyi társadalom viszonyrendszerében, úgy mint a szociokulturális hatások vizsgálata a küldő-és fogadó-országokban
Turizmustervezés	Tervezésorientált vizsgálatok a rekreációs-, és turisztikai terek elemzéséhez a helyi, regionális és országos szinten
Sport és egyéb aktív turizmus	A sportaktivitások térbeli vizsgálata, illetve azok kiterjesztésének/korlátozásának lehetőségei

Forrás: HARTMANN, 1989.

A turizmusföldrajzot ma az alkalmazott geográfia részének tekintik, elismertsége azonban nem éri el a többi részdiszciplínáét. Jelenleg a legerősebben az oktatásban érhető tetten tankönyvek, jegyzetek formájában, míg a kutatásokban az ökonomiai szempontok átvételével elvesztette karakterét (FREYER, W. 1997).

A hazai turizmusföldrajz kutatástörténeti áttekintése

Az 1960-as évek második felében fordul a hazai geográfia az idegenforgalmi kutatások felé, a III. Idegenforgalmi Kollokviumon határozták meg az idegenforgalmi földrajz tárgyát és vizsgálati területeit. PÉCSI M. (1967) a természeti adottságok, mint vonzásadottságok felől közelít, KÓRÓDI, J.–SOMOGYI, S. (1968) a természeti és társadalmi tényezők hatásait komplexen vizsgálja és körzeti szintre lebontva elemzi az idegenforgalmi mozgások irányát.

Az 1970-es években a Balaton és a Dunakanyar, valamint a gyógyturizmus üdülési feltételeinek vizsgálata állt a kutatások középpontjában. A turizmus nemzetközi és hazai területi struktúrájával foglalkozó kandidátusi disszertáció (SZIGETI E. 1974) a hazai geográfia jelentős szintetizáló munkája. Forrásértékű irodalom SOMOGYI S. (1981, 1987) természeti adottságaink idegenforgalmi szempontú értékelései, valamint a szociálgeográfia településszintű, a helyi társadalom vizsgálatával foglalkozó tanulmányai (BERÉNYI I. 1981, 1986). A kistérség fontosságát MARTONNÉ ERDŐS K. (1996) hangsúlyozza. Újabb irányzata a szociálgeográfiának a turizmus városi terekben érvényesülő hatásainak elemzése (MICHALKÓ G. 1999). A turizmus interdiszciplináris felfogása jelenik meg a földrajz, a szociológia és a közgazdaságtan közös empirikus kutatásaiban, valamint az idegenforgalmi termék komplex értelmezésében (LENGYEL M. 1994).

A 1990-es években a falusi turizmus kutatásával (AUBERT A.–SZABÓ G. 1992; CSORDÁS L.–SZABÓ G. 1993) a turizmus mint vidékfejlesztő faktor (KOLLARIK A. 1991) térszerkezeti és területfejlesztési hatásainak kutatása kerül előtérbe. A települési-kistérségi folyamatok elemzésén túl megjelenik a regionális fejlesztés és a turizmus tervezése összefüggéseinek feltárása (AUBERT A.–MISZLER M.–SZABÓ G. 2000), valamint a határmenti együttműködés eurorégiós formáinak vizsgálata a turizmus területén (AUBERT A.–MISZLER M. 2000).

A kutatások rövid történeti áttekintéséből is látható, hogy a turizmus bonyolult kapcsolati rendszereit egy-egy tudomány nem sajátíthatja ki, interdiszciplináris megközelítésekre van szükség. A földrajz – mint tértudomány – a turizmus területén is a *folyamat- és struktúra-analízissel* tűnhet ki, ahol az erőforrások elemzése (természeti, humán) lokális, regionális, nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt fő feladata. A térbeli (küldő és fogadóterületek, tranzit utak) aspektusok mellett az időbeli dimenzió (idősoros, keresztmetszet/ állapotvizsgálat) lehet a folyamatvizsgálatok alapja. A hazai kutatási felfogásokat összegezve látható a turizmusföldrajz sokszínűsége, de a koncepcionális gyengéssége is (MICHALKÓ G. 2005) (2. táblázat).

A magyarországi turizmusföldrajz elismertségét elsősorban a felsőoktatási és az akadémiai szférában kell elérni, amelynek egyik lehetősége napjainkban a bolognai folyamatként ismert kétciklusú képzésre való áttérés. Mára bizonyossá vált, hogy a közgazdaságtudományhoz besorolt és akkreditált szakok között megőrizte pozícióját a turizmus Bachelor (BSC, BA) szinten „Turizmus-vendéglátás” szak elnevezéssel. Az alapidiploma 3 év elméleti és 1 félév gyakorlat teljesítésével adható ki. Új hozadéka a rendszernek, hogy a földtudományokhoz tartozó Földrajz-BSC képzés is akkreditálta a turizmust szakirányként. Stratégiai kérdés tehát a Master szint (MSC) tervezése mindkét tudományterületen, hiszen a kimenet egyetemi diploma, amelyre eddig esélye sem volt a szakmának.

A továbblépést illetően az alábbi scenáriók állíthatók fel:

2. táblázat. A magyarországi turizmusföldrajz irányzatainak ismérvei

Tradicionális	Konvencionális	Modern
A vizsgálati terület idegenforgalmi vonzerőinek, infra- és szuprastruktúrájának bemutatására, leírására koncentrálnak. „Országismereti” tudást közvetít. Különösebb elemzés, értékelés nélkül adja közre a vendégforgalmi adatokat a vizsgált területekre vonatkozóan. Tudományosan értelmezhető, érdemi kutatás nem történik.	A vizsgált területre vonatkozóan hosszabb és különböző idegenforgalmi statisztikai idősorok összehasonlító elemzését végzi el. Egy vagy több turisztikai termékre koncentrálnak értékelni a vizsgált terület turisztikai potenciálját, az abban rejlő lehetőségeket. Elsősorban a turizmus gazdasági vetületeire összpontosít. Kutatási módszereiben a „desk” jelleg dominál.	Területfejlesztési szempontú, az elemzés során holisztikus, az életminőséget is hangsúlyozó megközelítést alkalmaz. Szociálgeográfiai szemléletű, a turizmusban résztvevőket csoportspecifikusan elemzi. Humánökológiai szemléletű, a természet, a társadalom és az ember harmóniájára koncentrálnak. Problémaorientált, kritikai hangvételű, multidiszciplináris megközelítésű. Empirikus kutatási módszereket alkalmaz.

Forrás: MICHALKÓ G. 2005.

– az eddigi merev akadémiai besorolások érvényesülnek továbbra is, ebben az esetben a Master-képzések a közgazdasági vonalon futhatnak ki turizmusból (ha megalapítják és indítják),

– rugalmasabb rendszer esetén (ami a bolognai folyamat lényege) a geográfusok is alapíthatnak „M”-szakot turizmusból,

– a két diszciplína kihasználva egymás erőforrásait interdiszciplináris szakként alapítja meg a turizmus „M”-szakot.

Mindkét tudományterület szakirányként építi be saját Master képzéseibe. Ennek felelőssége nem hárítható át, az érdekelt egyetemek, főiskolák szövetsége szükséges ahhoz, hogy a turizmusföldrajz és a turizmus valódi helyét újrapozícionáljuk és megerősítsük az új felsőoktatási rendszerben.

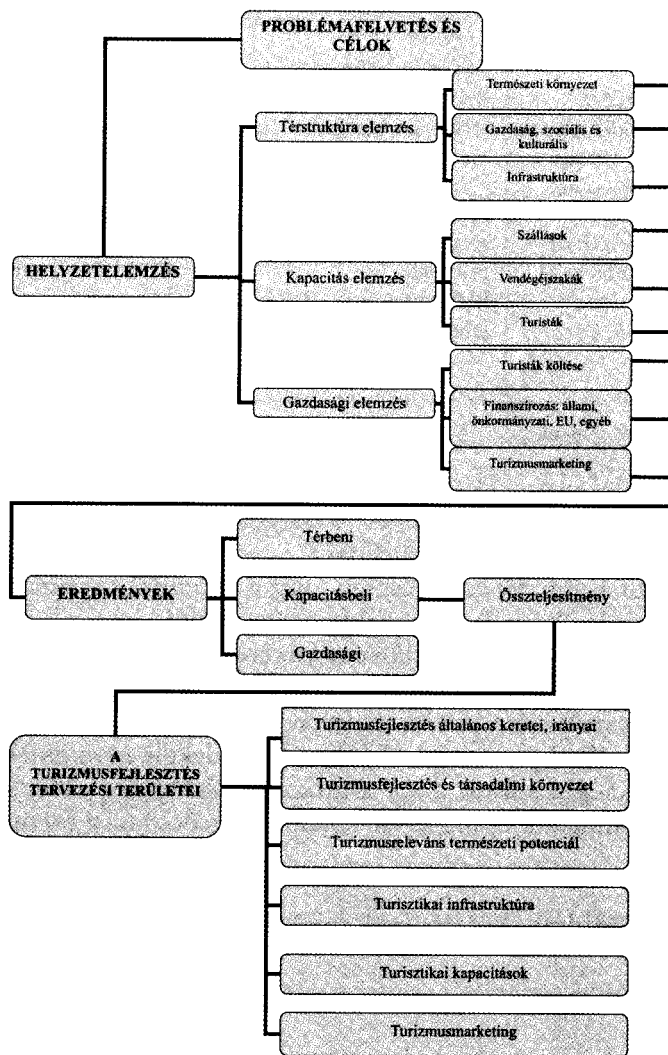
A turizmusföldrajz kutatásának módszertani és térbeli dimenziói

Módszertani súlypontok a diszciplína kutatásában

A földrajztudomány és a turizmus kapcsolatrendszerének *történeti áttekintése* egyben rámutat és jelzi azokat a fő hangsúlyokat, amelyeket a kutatómódszertan oldaláról is összefoglalhatunk. A *leíró* jellegű földrajzi munkák fontos szerepet töltek be az ismeretterjesztésben, majd a *közlekedésföldrajzi* súlypontok kerültek előtérbe. A *szociálgeográfia* alkalmazott kutatási módszerei alkalmasak voltak a szabadidő-tér

elemzésére is. A turizmus *vidékfejlesztő* szerepének kimutatását a fogadóterületek komplex elemzésén keresztül lehetett bizonyítani, amely kiterjedt a vonzerők térbeli elhelyezkedésének, a népesség- és településföldrajzi szempontok, a környezet minőségének értékelésén át az infrastruktúra és a termelősféra elemzéséig.

Klasszikus kutatómódszertani folyamatábrának tekinthető JURCZEK, P. (1983) felfogása, amely a mai területfejlesztési dokumentációkban is visszaköszön (3. ábra).

3. ábra. A turizmusföldrajz kutatási módszerei és folyamata. (JURCZEK, P. 1983 alapján szerk. AUBERT, A. 2005)

Research methods and process of the geography of tourism. (ed. by AUBERT, A. 2005 after JURCZEK, P. 1983). For explanation see the text

A külföldi és a hazai szakirodalmak alapján a kiemelhető és elterjedt kutatási eszköztárt a turizmusföldrajzban az alábbiak szerint összegezhettük:

- a turizmus trendjeinek és struktúrájának kutatása nemzetközi szakirodalmak és adatbázisok alapján;

- a fogadóterületek vonzerő-adottságainak értékelése, tipizálása és grafikai ábrázolása (a térségi szemlélet megjelenítése);

- a turizmus statisztikai adatbázisából mind a kínálati-, mind a keresleti oldal jellemzése;

- ismertek a turizmus statisztikai mérésének hiányosságai, ezért nélkülözhetetlenek az empirikus felmérések (vendégmegkérdezés, önkormányzatok, vállalkozók, vendéglátók, utazásszervezők...);

- hatásvizsgálatok, amelyek kiterjedhetnek a környezetre, a társadalomra és a gazdaságra;

- társadalmi rétegződés vizsgálat, amely érintheti a turizmus fogadó- és küldő területét egyaránt;

- motivációkutatás, amely (a vendégek megkérdezésével) a turisták belső szükségleteinek feltárására irányul;

- a területfejlesztés módszertani eszköztára, amely meghatározza a kutatás algoritmusát, de egyben a kutató szabadságát is korlátozza.

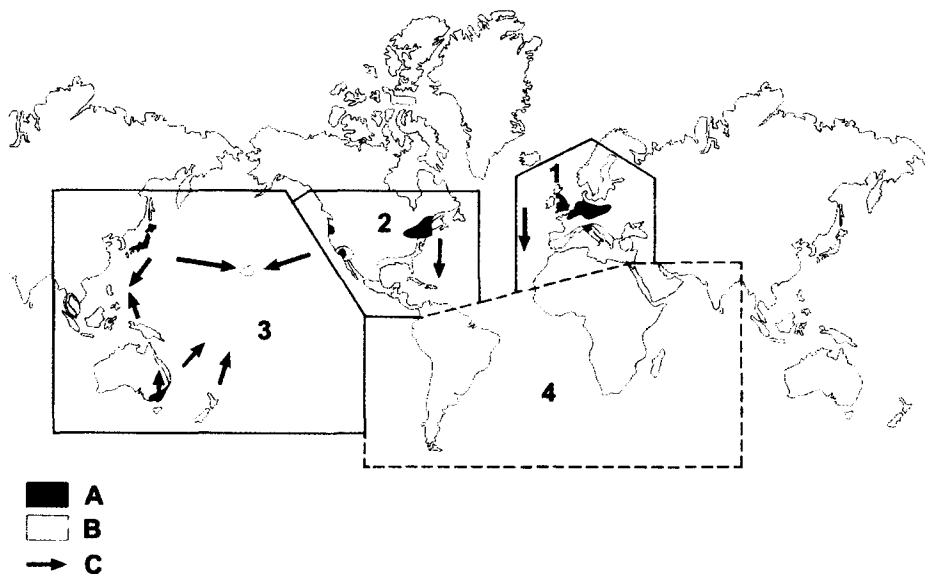
A turizmus oldaláról megközelítve alapvető módszertani eljárás a *kettős integráció elvének* érvényesítése, amely szerint a turizmust a külső környezetével és belső rendszerével együtt lehet csak ok-okozati összefüggésében vizsgálni és feltárni. Felfogásunk szerint a földrajztudomány és az egyre önállóbbá váló turizmus (tudomány) kapcsolódási pontjainak a definiálása is csak e rendszer alapján értelmezhető.

A turizmus kutatásának térbeli aspektusai

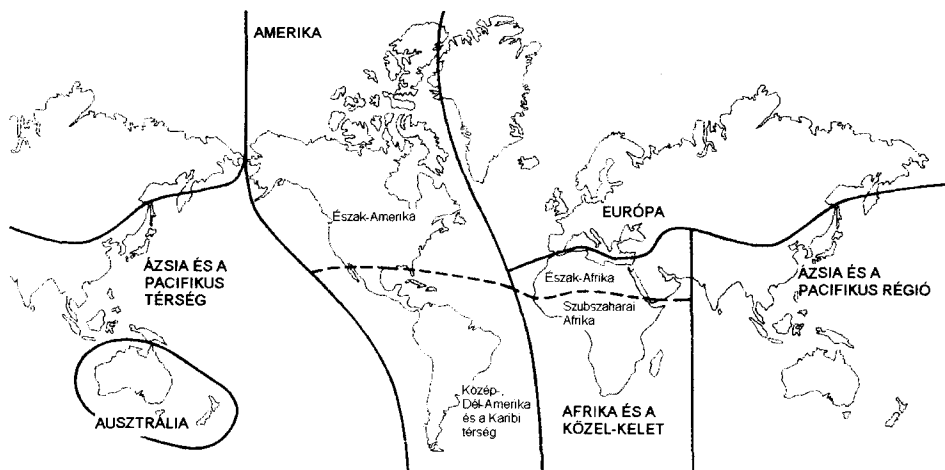
A turizmus erőforrásainak területi elhelyezkedésének vizsgálatában a földrajzi szempontú megközelítés nélkülözhetetlen. A *földrajzi tér* a kereslet számára vonzerőt és desztinációs terméket jelent. Mivel a turizmus időbeli és térbeli természetű folyamatokból áll, hozzájárult egy küldő és fogadó terekből álló turizmus földrajz kialakulásához, amely sajátos jegyein keresztül az adott terek társadalmi-gazdasági és környezeti jellemzőit is magában hordozza (4., 5., 6. ábra).

A turizmus egyedisége abban rejlik, hogy a termelés és fogyasztás egy időben történik (l. a turisztikai termék jellemzőit), és hogy a terméket helyben fogyasztják el (nem a termék, hanem a kereslet változtat helyet). A turisztikai terméknek e specifikuma a teret sajátos funkcióval ruházza fel, a földrajzi tér erőforrásai (a vonzerők) az adott hely társadalomfejlesztési tényezői is egyben (7. ábra).

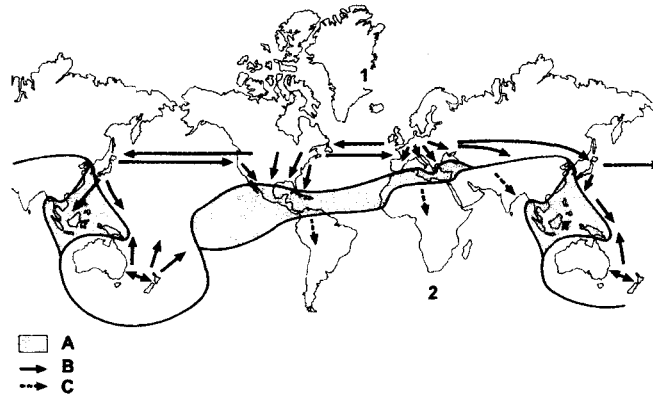
Ugyanakkor az adott desztinációs tér fejlődése erősen függ a társadalmi-gazdasági és környezeti komponensektől, amelyek jellemzik, annak

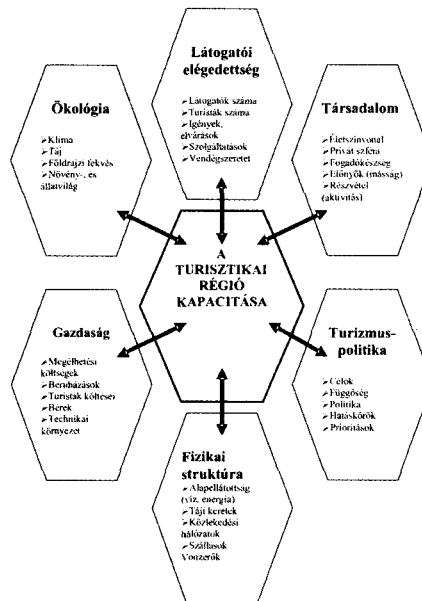
4. ábra. A világ legnagyobb turistaküldő régiói. (ROSEMARY, B. 1995 alapján). – 1 = Európa; 2 = Észak-Amerika; 3 = csendes-óceáni térség; 4 = periféria. A = fő turizmus generáló régiók; B = fő turisztikai desztinációk, C = a turisták utazásának domináns irányai
 The major tourist sending regions of the world. (after ROSEMARY, B. 1995). – 1 = Europe; 2 = North-America; 3 = Pacific Region; 4 = periphery. A = main tourism generating regions, B = main destinations, C = dominant routes of tourists

5. ábra. Az Idegenforgalmi Világszervezet (WTO) által kialakított turisztikai nagyrégiók. (ROSEMARY, B. 1995. alapján)
 Major tourism regions of the world delimited by the World Tourism Organization (UNWTO). (after ROSEMARY, B. 1995)

6. ábra. A világ centrum-periféria modellen alapuló turisztikai nagyrégiói (ROSEMARY, B. 1995. alapján). – 1 = magterület; 2 = periféria. A = a gazdasági periféria átmeneti zónája (turizmus desztinációs zóna); B = fő turista utazások; C = alacsonyabb rendű turista utazások 'Core-periphery' macroregions of tourism of the world (after ROSEMARY, B. 1995). – 1 = core area; 2 = periphery. A = transition zone of economic periphery (tourism destination zone); B = main tourist routes; C = secondary tourist routes

7. ábra. Egy turisztikai desztináció fogadóképességének összetevői (kapacitás-háló). (FREYER, W. 1998 alapján szerk. AUBERT, A. 2005)
 Components of receiving capacities of a tourism destination (capacity net). (ed. by AUBERT, A. 2005 after FREYER, W. 1998)

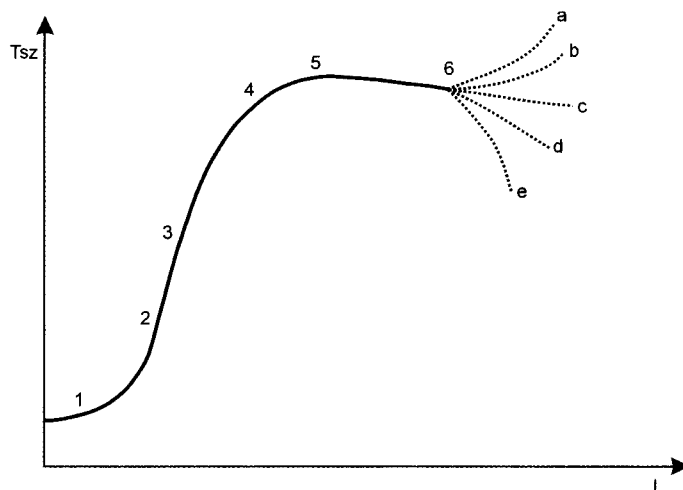
a régiónak a miliójétől, amelyben elhelyezkedik. A turisztikai régiók, mint desztinációs terek teherbíró képessége, életútja tehát sajátos jegyein keresztül írható le, ill. modellezhető.

A turisztikai régiók növekedési ciklusmodellje

A turisztikai kutatások a termékciklus-modellek analógiájára több kísérlet után jutottak el a desztinációk életgörbéjének modellezéséhez, amely BUTTLER, R.W. (1980) szerint hat fázisból áll (8. ábra):

1. *Alapozó fázis:* Ebben a fázisban a turisták egy része fedezi fel a régiót természeti és kulturális attrakcióin keresztül. A turisztikai infrastruktúra még gyengén kiépített, ill. a régió megközelíthetősége nehéz.

2. *Felzárkózási fázis:* A turisztikai kereslet növekedésével megjelennek az első szolgáltatók, vállalkozók a turisztikai infra-, és szuprastruktúra szerényebb kiépítésére (ők többnyire régió belüli, ill. hazai vállalkozók) a bővülő piac reményében. Többségében egyszerű szállásadók, családi panziók, hétvégi házak, kempingek, felkeltve a megindult fejlődés kapcsán a nagy

8. ábra. A turisztikai régiók növekedési ciklusmodellje (BUTTLER, R.W. 1980 alapján). – A = idő; B = turisták száma; 1 = megismerés, felderítés; 2 = felzárkózás; 3 = fejlődés; 4 = konszolidáció; 5 = stagnálás; 6 = megújulás vagy visszaesés: a = gyors megújulás; b = korlátozott növekedés; c = stabilizáció; d = visszaesés; e = azonnali visszaesés

Butler's model of resort development. (after BUTTLER, R.W. 1980). – A = time factor; B = volume of tourists; 1 = cognition, discovery; 2 = closing up; 3 = development; 4 = consolidation; 5 = stagnation; 6 = revival or decline: fast revival; b = limited growth; c = stabilization; d = decline; sudden decline

szakmai befektetők érdeklődését. A regionális politikában megjelenik a turizmus kiépítésének az ösztönzése, valamint megteremtik ennek intézményi-és menedzsment feltételeit.

3. *Fejlődési fázis*: A turisztikai kereslet tovább növekszik, a tömegturizmus méreteit ölti, amelyhez párosul a szállodaláncok, utazásszervezők jelenléte és kontrollja a turizmusgazdaságban. A standardizált kínálat a várakozásoknak megfelelően biztosítja azokat a normákat, színvonalat, amelyek kielégítik a tömegturizmus igényét. A turisztikai régió kiépítettsége, erőforrásainak hasznosítása lépésről-lépésre növekszik, a szolgáltatások sokasodnak és differenciált kínálat alakul ki.

4. *Konszolidációs fázis*: Annak ellenére, hogy a kereslet tovább növekszik, ennek hozadéka már csökkenő trendbe fordul át. A régió a hazai és nemzetközi turisztikai piacon stabilizálta magát, konkurens régiók sem veszélyeztetik.

5. *Stagnálási fázis*: A kereslet növekedése megáll, a vendégéjszakák számának stagnálása vagy csökkenése figyelmeztető jel. Változik a vendégkör összetétele, a visszatérő vendégek száma csökken és egyre több a környezeti problémákra nem olyan érzékeny, kevésbé fizetőképes vendégek aránya.

6. *A megújulás vagy a visszaesés fázisa*: A turisztikai régióknak akkor van esélye a megújulásra, ha a kínálati struktúra változtatásával reagál az új impulzusokra, az új vagy más motivációjú turista-típusokra. Ha ez nem sikerül, a hanyatlás bekövetkezik, a turisztikai régióknak más gazdasági súlypontokat is kell keresnie.

A klasszikus „modernizációs stratégiákhoz” hasonlóan tehát a „take-off” fázist a turizmusban is „kívülről”, a nagy szakmai befektetők megjelenésével lehet értelmezni. A turisztikai infrastruktúra és a közlekedési rendszerek integrálásával a régiót a világturizmus részévé teszik, annak minden következményével együtt. Ez utóbbi különösen a fejlődő országokban érhető tetten, ahol viszont a „*dependencia-teória*” hívei szerint a BUTTLER-modell nem érvényesül tipikusan, mivel a befektetők kivonják a profitot a „magországokba” és ezzel torzítják a régió fejlődési pályáját, kielezik a környezeti-társadalmi problémákat. Számos szakirodalom foglalkozik ezzel a problémával, amely a ciklus-elmülethez további adalékkal szolgál (PRIDEUX, B. 2000; CONCEICAO, V. 1997; ROOQE ÁGUAS, P. M. 1997) (3. táblázat).

Globalizációs trendek és a turizmus kutatásának további irányai

A globalizációs folyamatok térbeli terjedését egyrészt a közlekedés és a telekommunikáció forradalma teszi lehetővé, másrészt a társadalmi-politikai környezet változása, amely a piacgazdaságok terjedésének feltétele. A liberalizáció, a határok átjárhatósága, a deregularizáció nagy térségeket integrál a világgazdaságba. Kétségtelen, hogy ennek a folyamatnak egyik haszonélvezője

3. táblázat. Indikátorok a turizmusrégiók növekedési ciklus-modelljéhez

Állapotok és indikátorok

Megismerés, felderítés

- Kevés vagy semmilyen turisztikai infrastruktúra
- Természeti és kulturális erőforrások

Bevonás

- Helyi befektetés
- A desztináció első reklámozása
- Közbefektetések az infrastruktúrában
- Megjelenő turisztikai tér
- Turisztikai szezon megjelenése

Fejlődés

- A turisták számának gyors növekedése
- A turisták száma túllépi a helyi lakosok számát
- Jól körülírt turisztikai terek
- Nagy mértékű reklámozás
- Külső befektetők
- Ember alkotta vonzerő-fejlesztés

Konzolidáció

- Alacsonyodó növekedési értékek
- Reklámozás új piacok elérése és a szezonális csökkentése érdekében
- A helybeliek helyeslik a turizmus tevékenységi köreit

Stagnálás/Stabilizáció

- A látogatók maximumának elérése
- A kapacitás limit elérése
- A turisztikai imázs elválk a környezettől
- A terület nem divatos többé
- Nagybani függés a visszatérő turistáktól
- Alacsony vendégágy kihasználtság
- Gyakori tulajdonosváltás

Megújulás

- Az attrakció teljes megújulása

Visszaesés

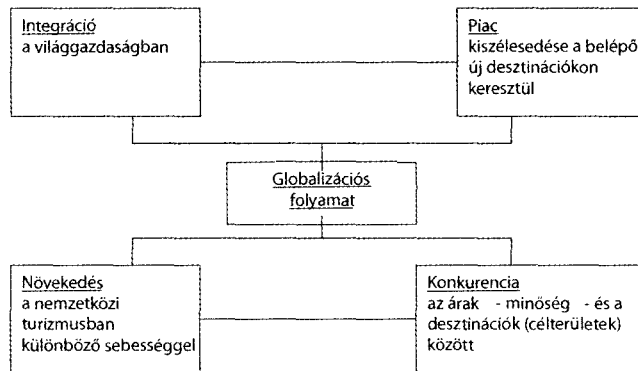
- A piac csökkenése
- A turizmus aktivitásának felhagyása
- A turizmus infrastruktúrát felváltják az egyéb infrastruktúra típusok

Forrás: ROQUE, Á.P.M. 1997.

a turisztikai szektor, a kérdés az, hogy a turizmus szempontjából milyen azonososságokat, és milyen különbözőségeket fogalmazhatunk meg a globalizáció mint megatrend viszonylatában. Ezt egy folyamatára segítségével szemléltethetjük (9. ábra).

A folyamatára rámutat arra is, hogy a globalizációs folyamatok egyeduralma nem egyértelmű tendencia: sok múlik a jövőben a saját szolgáltatóipar belső fejlődésén. A fejlett országokban a turisztikai szektor 2/3-a kisvállalkozás

9. ábra. Globalizáció a turisztikai piacon. (szerk. AUBERT, A. 2005)
Globalisation on the tourism market (ed. by AUBERT, A. 2005). For explanation see the text.

keretében működik, és ez megfelel a turizmus erősen személyekhez kötött szolgáltató jellegének. A minőség a turisztikai termékek eladhatóságának meghatározó kritériuma lesz, a belső turizmus nagyságrendjét a turisztikai termék komplexitása, ára és minősége dönti el.

Az utóbbi 10 évben a nemzetközi turizmus robbanásszerű terjedésének, új célpiacok belépésének lehettünk tanúi. A belépő új konkurensok mögött nagyon eltérő fejlettségű régiók állnak a háttérben, és ez számos társadalmi – kulturális – gazdasági hatást vált ki pozitív és negatív értelemben egyaránt. *A globális trendeket a nagy turisztikai vállalkozások erősítik fel* (légitársaságok, utazásszervező cégek, hotelláncok, autókölcsönző cégek), ők a legnagyobb haszonélvezői a globalizációnak. Természetesen ennek a folyamatnak megvan a maga korlátai a globális problémák oldaláról nézve is, de a szűkebb szakmai oldalról is: nem minden régiója a Földnek válik célterületté, a vonzerők földrajzi kiterjedtsége korlátozott. A magántőke befektetések 90%-a koncentrálódik ma a kelet-ázsiai, latin-amerikai, a kínai és az indiai piacokra. Ugyanitt mutatja az expanzióját a turizmus is.

A turizmusnak a globalizációs folyamatokhoz való viszonyulása tehát kétarcú jelenség: egyrészt az egyik legfőbb támogatója, részese és haszonélvezője e folyamatoknak, másrészt a turizmus jövőjét továbbra is az egyediség, a változatoság jelenti, ami ellene hat az uralkodó globalizációnak. A környezeti terhelés

mértéke ma már minőségi kritérium, a lokális-kulturális identitástudat megőrzése a fenntartható turizmus fejlődésének egyetlen lehetséges útja (10. ábra).

A turizmus jövőbeli trendjeit tehát a jellemzett kettősség szorítása határozza meg, konkrétan:

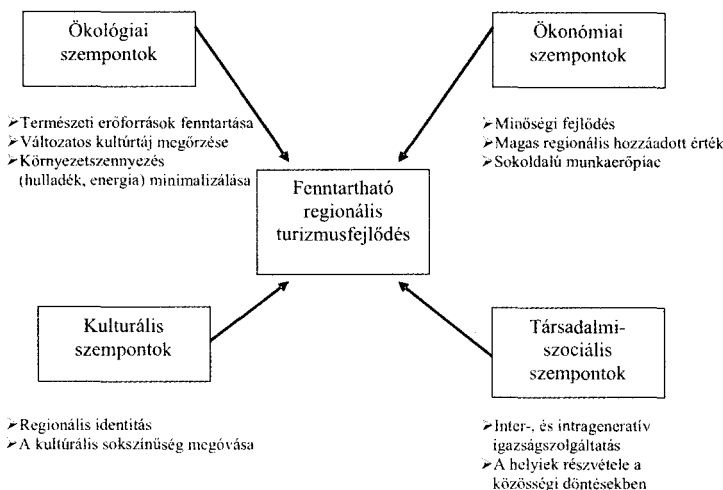
– A bázis-szolgáltatásokkal szembeni azonos minőségi kritériumok, ugyanakkor az utazási célterületek egyedi arculatának megőrzése.

– A hagyományos célterületeken erősek a környezeti korlátok, csak változatos programokkal és aktivitásokkal tudnak versenyben maradni. Egyre jobban polarizálódnak a tömegturisztikai piacot kiszolgáló régiók és a szelektívebb megközelítésű turizmust célzó régiók.

– A szabadságok ideje diverzifikálódik: a rövid idejű, többszöri utazások száma növekszik, ami egyre nagyobb követelményeket támaszt a közlekedési infrastruktúrával szemben (és egyben nagyobb esélyt is biztosít a belső turizmusnak).

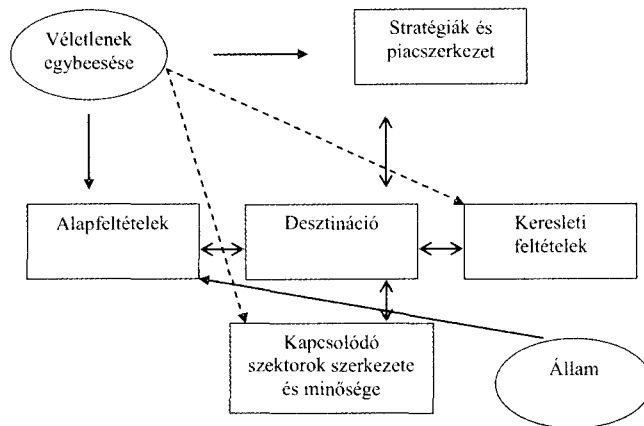
– A kereslet specializálódik: a tengerparti turizmus elsőbbsége ugyan megmarad, de erősen növekszik a természet-közeli/szelíd/zöld/puha turizmus és a kulturális turizmus aránya.

– A fogadóterületek között az erős árverseny fokozódni fog, ami rákényszeríti őket az együttműködésre, a kistérségi vagy regionális komplex turisztikai termék környezetbarát kínálatára.

10. ábra. A fenntartható turizmusfejlődés dimenziói. (WOLF, K. 1996 alapján szerk. AUBERT, A. 2005)

Dimensions of sustainable tourism development (ed. by AUBERT, A. 2005 after WOLF, K. 1996) For explanation see the text

11. ábra. Egy idegenforgalmi desztináció versenyelőnyei. (a PORTER-modell 1990 alapján szerk. AUBERT, A. 2005)

Competition advantages of a tourism destination. (ed. by AUBERT, A. 2005 after the PORTER-model 1990) For explanation see the text

– Növekszik az incentiv és a konferenciaturizmus aránya, valamint az igény ezzel együtt az élményszerzésre/attraktivitásra.

Egy idegenforgalmi desztináció versenyképességét tehát csak egy komplex rendszerben értelmezhetjük, a különböző modellek közül a geográfiai szempontokat talán a legnagyobb mértékben figyelembevevő PORTER-modell turizmusra vonatkozó alkalmazhatóságára hívnánk fel a figyelmet (11. ábra).

A fenti összefüggésrendszer fontos támpont a turizmusföldrajz kutatási területeinek meghatározásakor, irányadóak a térbeli folyamatok és struktúrák nemzetközi és regionális elemzésénél.

Összefoglalás

A tanulmány fő célja a turizmusföldrajz helyének tisztázása a földrajz-tudomány rendszerében, valamint a főbb módszertani eszköztárának/eljárásainak és tércategóriáinak áttekintése.

A tanulmány részletesen foglalkozik a geográfia és a turizmus viszonyrendszerével, nemzetközi és hazai kutatástörténeti háttérével. Megállapítja, hogy a turizmushoz, mint jelenséghez (fenomén) csak komplex módon lehet

közelíteni és kiemelni a tudományterületek közül a geográfia szerepét/fontosságát. Ugyanakkor e kutatástörténeti áttekintés arra is felhívja a figyelmet, hogy a földrajztudománynak nem sikerült ez idáig a „tudományterületi versenyben” kellő súllyal és érdemben presztízsét kivívni, ill. megtartani. Legmesszebb a német geográfia jutott e tekintetben, ahol mint interdiszciplináris tudományterület definiálták a turizmust, de facto elismerték/elismertették a társtudományokkal a turizmustudományt, mint diszciplinát. Ez a folyamat nem futott végig sem a francia, sem az angolszász területeken és hasonló a helyzet Magyarországon is. A hazai turizmusföldrajz súlya ma a geográfián belül rendszertani és tudományos reprezentáció tekintetében is a periférián található.

A tanulmány vázlatosan áttekinti a turizmus kutatásának módszertani eljárásait és térbeli aspektusait. A terjedelmi korlátok miatt elsősorban térképekkel és folyamatábrákkal hívja fel a figyelmet a turizmus földrajzi értelmezésére, ill. a kutatási kapcsolódási pontokra. A turisztikai régiók növekedési ciklus-modellje, ill. annak ellentmondásai elvezetnek a globalizáció-regionális-lokális problémáikhoz, amelynek eklatáns képviselője/hordozója a turizmus. A desztinációk versenyében a geográfiai megközelítések, elemzések a jelenség komplexitásából fakadóan tudományterületünk egyik erőssége, amely látásmód kellő érvényesítése napjaink feladatai közé tartozik.

IRODALOM

- ASHWORTH, G.–HAAN, T.Z. 1986. Uses and users of the tourist – historic city. – *Field Studies* 10. Faculty of Spatial Sciences, Groningen.
- ASHWORTH, G. 1988. Marketing the historic city for tourism. – In: GOODALL, B.–ASHWORTH, G. (eds.): *Marketing in the Tourism Industry*, Croom Helm, London.
- ASTRUC, J. 1995. L’impact du tourisme: Critères d’évaluation et gestion locale. – *Exemple de la cote du Roussillon*, Paris.
- AUBERT A. 1999. Az ökoturisztikai területfejlesztés szükségessége és modellje Magyarországon. – In: TÓTH, J.–WILHELM, Z. (szerk.): *Változó környezetünk*. MTA RKK DTI–PTE TTK FI, Pécs, pp. 74–82.
- AUBERT A.–MISZLER M.–SZABÓ G. 2000. A regionális területfejlesztés és a turizmus tervezés összefüggései a Dél-Dunántúlon. – *Turizmus Bulletin* 1. pp. 33–37.
- AUBERT A.–MISZLER M. 2000. A Duna-Dráva-Száva Európai régió turizmusának fejlesztési lehetőségei. – *Turizmus Bulletin* 2. pp. 36–40.
- AUBERT A.–SZABÓ G. 1992. A falusi turizmus újraindításának és fejlesztésének lehetőségei Baranya megye két eltérő adottságú településcsoportjában. – MTA RKK DTI, Pécs, 59 p.
- AUBERT A.–SZABÓ G. 1999. Differenciált turizmusfejlesztés Baranya megye példáján. – *Turizmus Bulletin* 1. pp. 25–30.
- AUBERT A. 1996. A turizmus Magyarország határmenti térségeiben. – In: PÁL Á.–SZÓNOKYKÉ ANCSIN.G. (szerk.): *Határon innen – határon túl*. JATE, Szeged, pp. 336–345.
- BECKER, CHR. 1982. Aktionsräumliches Verhalten von Urlaubern im Mittelgebirge. – *Materialien zur Fremdenverkehrsgeographie*, H. 9. Trier.
- BENTHIEM, B. 1997. *Geographie der Erholung und der Tourismus*. – Gotha.

- BERÉNYI I. 1981. Az üdülőterületek felhasználásának kérdései Szentendre példáján. – Területi kutatások 4. Budapest. pp. 109–118.
- BERÉNYI I. 1986. A települések természeti környezetének értékelése az idegenforgalom szempontjából. – Idegenforgalmi közlemények 3. Budapest. pp. 3–9.
- BERNECKER, P. 1955. Der moderne Fremdenverkehr. – Wien.
- CAPOT-REY, M. 1947. Géographie de la circulation sur les continents. – Coll. Géographie humaine, n. 20. Paris.
- CAZES, G. 1992. Fondaments pour une géographie du tourisme et des loisirs. – Paris.
- CHABOT, G. 1957. L'évasion urbaine. – La Vie Urbaine, avril–juin, Paris, pp. 108–116.
- CHRISTALLER, W. 1955. Beiträge zu einer Geographie des Fremdenverkehrs. – Erdkunde, H1, Bonn, pp. 1–19.
- CSORDÁS L.–SZABÓ G. 1993. A falusi-tanyai turizmus szervezésének és fejlesztésének feltételei az Alföldön. – Alföldi Tanulmányok, 15. Békéscsaba, pp. 137–163.
- DELIGNERES, V. 1997. Structures, dynamiques et fonctionnement du tourisme en escape rural. – Approche a' deux échelles: France et Auxoris-Morvan. Université de Bourgogne.
- DEWAILLY, J.-M.–FLAMENT, E. 1993. Géographie du tourisme et des loisirs. – Paris.
- DOUGLAS, J.E. 1992. Ecotourism- The Future for the Caribbean? – UNEP.
- GRÄF, P. 1981. Freizeitwohnsitze und Kommunalpolitik. – Archiv für Kommunalwissenschaften, 1. Hjbd, Stuttgart pp. 86–100.
- GRENON, M.–BAITISSE, M. 1991. Futures for the Mediterranean Basin: The Blue Plan. – Oxford Univesity Press, Oxford, UK.
- GRÜNDLING, L. 1997. Biodiversität und Tourismus Hrsg. – Bundesamt für Naturschutz, Springer.
- HETTNER, A. 1902. Die wirtschaftlichen Typen der Ansiedlungen. – Geographische Zeitschrift, Wiesbaden, pp. 92–100.
- HUNZIKER, W.–KRAPF, K. 1942. Grundriß der Allgemeinen Fremdenverkehrslehre. – Zürich.
- JURCZEK, P. 1981. Freizeit, Fremdenverkehr und Naherholung. – In: Praxis Geographie, H. 2. Braunschweig, pp. 45–49.
- KASPAR, C. 1982. Die Fremdenverkehrslehre im Grundriß. – St. Gallen Beiträge zum Fremdenverkehr und zur Verkehrswirtschaft. Reihe Fremdenverkehr, Bd 1, Bern/Stuttgart
- KEMPER, F.-J. 1978. Probleme der Geographie der Freizeit. – Bonner Geographische Abhandlungen. H. 59, Bonn.
- KERN, M. 1995. Ansätze zu einer nachhaltigen Tourismuspolitik des Bundes und Länder. Band 31. Trier.
- KNAFOU, R. 1997. Atlas du tourisme. – Encyclopédie de géographie, Economica, pp. 893–906.
- KÖHN, J. 1997. Tourismus und Umwelt. -- Analytica., Berlin
- KOLLARIK A. 1991. Az idegenforgalom nemzetközi tendenciái, Magyarország idegenforgalmi adottságai. – Aula, Budapest, 3.
- KOLLARIK A. 1991. Területfejlesztés, környezetvédelem és az idegenforgalom. – BKE-AULA, Budapest, 187 p.
- KÓRÓDI, J.–SOMOGYI, S. 1968. Idegenforgalmi Földrajz I–II. – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 619 p.
- KRIPPENDORF, D. 1975. Die Landschaftsfresser. – Bern–Stuttgart.
- LAZZAROTI, O. 2000. Tourisme et géographie: Entre pensée et discipline scientifique, texte inédit. – Paris. pays en développement dans l' espace touristique international, Thèse d' Etat. Tours.

- LENGYEL M. 1994. A turizmus általános elmélete. – KIT Budapest, 212 p.
- LUNDBERG, D.E.–LUNDBERG C.B. 1993. International Travel and Tourism. – John Wiley & Sons, Inc. New York–Toronto.
- MAIER, J. 1982. Geographie der Freizeitstandorte und des Freizeitverhaltens. – In: Sozial- und Wirtschaftsgeographie Harms Handbuch der Geographie. München, pp. 160–273.
- MARTONNÉ ERDŐS K. 1996. Az idegenforgalom adottságai a fejlesztés lehetőségei. – In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): Az erdőpuszták térség terület- és településfejlesztésének stratégiai alapjai. MTA RKK Debrecen, pp. 127–149.
- MATTEUDI, E. 1992. L' enfance de la montagne. Structures familiales, capacité d'entreprendre et développement touristique. – Grenoble.
- MICHALKÓ G. 1999. A városi turizmus elmélete és gyakorlata. – MTA FKI Budapest, 168 p.
- MILL, R.–MORRISON, A. 1985. The Tourism System Prencite – Hall, Inc., New Jersey.
- MIOSSEC, J.-M. 1996. Le Tourisme en Tunisie. Un pays en développement dans l'espace touristique international, Thèse d'Etat. Tours.
- OESTREICH, H. 1977. Anmerkungen zu einer „Geographie des Freizeitverhaltens.“ – Geographische Rundschau, H. 3. Braunschweig, pp. 80–83..
- OPASCHOWSKI, H.W. 1988. Psychologie und Sociologie der Freizeit. – Opladen.
- PÉCSI M. 1967. III. Idegenforgalmi Kollokvium. 1966. – Panoráma, Budapest, 364 p.
- POSER, H. 1939. Geographische Studien über den Fremdenverkehr im Riesengebirge. – Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, H. 20. Göttingen.
- PÖTTLER, B. 1994. Tourismus und Regionalkultur. – Wien.
- ROSEMARY, B. 2000. Travel Geography. (2nd edition). – Longman. 514 p.
- RUPPERT, K.–SCHAFFER, F. 1969. Zur Konzeption der Socialgeographie. – Geographische Rundschau, H 6. Braunschweig. pp. 205–214.
- RUPPERT, K.–MAIER, J. 1970. Zum Standort der Fremdenverkehrsgeographie. – Zur Geographie der Freizeitverhaltens. Müncher Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie, Bd. 6. Kallmünz pp. 9–36..
- RUPPERT, K. 1975. Zur Stellung und Gliederung einer allgemeinen Geographie des Freizeitverhaltens. – In: Geographische Rundschau, H 1. Braunschweig, pp. 1–6.
- SOMOGYI S. 1981. Magyarország természeti adottságai az országos üdülőtérületi terv szempontjából. – MTA FKI, Budapest, 164 p.
- SOMOGYI S. 1987. Magyarország természeti adottságainak idegenforgalmi szempontú értékelése. – Elmélet, módszer, gyakorlat. MTA FKI, Budapest, 151 p.
- STEINECKE, A. 1983. Gesellschaftliche Grundlagen der Fremdenverkehrsentwicklung. – In: HAEDRICH, G. u.a. (Hrg.): Tourismus-Management, Berlin–New York, pp. 37–55.
- SZIGETI E. 1974. A nemzetközi és a magyar idegenforgalom területi struktúrája és vizsgálataának módszerei. – Kandidátusi értekezés. MTA FKI könyvtára, 215 p.
- THIEM, M. 1994. Tourismus und Kulturelle Identität. – Bern–Hamburg.
- WOLF, K.–JURCEK, P. 1986. Geographie der Freizeit und des Tourismus. – Stuttgart.